

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ СЛАВІСТИКИ

УДК 398(+16):167

*Любинко Раденкович
(Сербія)*

ДЕЯКІ АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ

Автор статті звернувся до важливих і актуальних питань сучасної фольклористики як у Сербії, так і в країнах західнослов'янського та східнослов'янського регіонів. Об'єктом уваги є критичні видання, у яких розглянуто фольклорні твори, предмет і методи дослідження в сучасній фольклористичній науці, специфічні ознаки нового фольклору.

Ключові слова: фольклор слов'ян, жанри усної народної творчості, мова фольклорних записів, традиційна усна народна творчість, новий фольклор.

In the article the author pays attention to the important and actual questions in the modern folklore studies both in Serbia and in the countries of West Slavic and East Slavic regions. Critical editions are the objects of attention, where folklore works, research object and methods are analysed in the modern folklore science, specific signs of new folklore.

Key words: Slavic folklore, genres of verbal folk works, language of folklore records, traditional verbal folk work, new folklore.

Слов'янські народи мають надзвичайно багатий фольклор. Про це свідчать томи опублікованих матеріалів, які вміщують усі жанри усної народної творчості, та описи контексту, у якому їх реалізовано. Інтенсивно збирати та публікувати слов'янський фольклор почали в ХІХ ст., а ґрунтовно його досліджувати – у другій половині ХХ ст. Не всі слов'янські народи однаково розвивали і зберігали свою фольклорну спад-

щину. Скажімо, у західних слов'ян не зафіксовано епічних героїчних пісень, тоді як у деяких землях, населених південними та східними слов'янами, їх можна у певному вигляді зафіксувати й сьогодні. Відомо, що на окремих слов'янських територіях у межах однієї держави традиційні фольклорні форми збереглися краще, ніж на інших. Зазвичай, якщо яка-небудь область була меншою мірою задіяна в міграційних процесах (коли вона перебула на периферії розселення одного народу), то в ній зберігаються більш давні форми мови та культури цього народу. Водночас спільноти, які оточені іншими, неблизькими, народами, особливо представниками інших конфесій, мають тенденцію до плекання своїх цінностей і фольклору.

З поширенням писемності уповільнилося чи взагалі припинилося усне запам'ятовування окремих жанрів фольклору. У східних слов'ян так сталося із замовляннями, які в певний час почали записувати й передавати у вигляді нотаток у зошиті. Імовірно, саме передрук і розповсюдження збірників епічних народних пісень Вука Караджича в сербів вплинули на співаків таким чином, що вони почали вивчати та виконувати пісні саме із цих збірників, а не наявні зразки своїх попередників.

Критичні видання фольклору

Надзвичайно актуальним сьогодні є питання збереження фольклору як першорядної культурної пам'ятки для майбутніх поколінь. Інакше кажучи, як його опрацювати й публікувати – у друкованому вигляді чи в цифровому форматі. Тут виникає щонайменше дві проблеми, які слід розглянути. Перша з них впливає з того, що в усіх слов'янських народів було чимало безвідповідальних збирачів фольклору. У XVIII ст. і навіть пізніше вважали за прийнятне виправлення та доповнення фольклорних записів. Свідомо або через

недбалість окремі особи публікували повністю фальсифіковані зразки фольклору, які в такому вигляді ніколи не існували. Деяким з них вдалося ввести в оману й сучасних небережних дослідників. Після багатьох років праці відомий сербський фахівець із фольклору Воїслав Йованович підготував бібліографію підроблених записів усної народної творчості, яка охоплює понад півтори сотні збирачів фольклору в південних слов'ян (вона нещодавно вийшла друком у Сербії [Йовановић 2008, с. 379–500]). А в Москві вийшла книга «Рукописи, яких не було» («Рукописи, которых не было»), де автори дбайливо проаналізували підробки російського, чеського, білоруського та українського фольклору [Рукописи... 2002].

Друга із зазначених проблем стосується мови фольклорних записів. Багато старих нотаток опубліковано актуальною на той час графікою. Так, білоруські тексти зафіксовані в російській і польській орфографії, македонські – у сербській і болгарській, словенські – в італійській і німецькій. У Сербії є цінний рукопис народних пісень XVIII ст. сербською графікою того часу, знайдений в Елангені (Німеччина). Ідеальним варіантом було б знову публікувати подібні рукописи в оригіналі й у тому вигляді, у якому їх потрібно читати, тобто зі вказівками в примітках на всі помилки збирача. Неприйнятним є той факт, що тексти таких рукописів у деяких нових наукових розвідках змінюють і пристосовують до сучасної літературної мови. Однак це можна дозволити в навчальних і популярних виданнях.

Предмет і методи дослідження

Сьогодні славістична фольклористика розглядає низку інших питань, однак, безумовно, найважливішою проблемою є межі предмета і методи дослідження, оскільки від цього за-

лежить її статус (недостатньо чіткий) у колі гуманітарних наук. Причину тут варто шукати в різноманітні тлумачень поняття «фольклор». У слов'янських народів воно насамперед є синонімом *усної народної творчості*, або, як раніше казали, народної словесності. Про це свідчать і нині актуальні назви: хорватською – *усмена књижевност*, сербською – *народна књижевност*, болгарською – *народна поезия и проза, народно творчество* тощо. Таким чином, до фольклору залучено понятійну систему теорії літератури, перш за все – поділ на *роди і види (жанри)*. За такого розуміння, без заглиблення в питання, до фольклору належать: *лірична поезія* (обрядові й необрядові ліричні пісні), *епічна поезія* (усі наративні форми – епічні пісні, балади, казки та вірування), *народний театр* (слабко розвинений) і *пареміологічні форми* (так звані малі фольклорні форми – прислів'я, приказки, загадки). За межами цієї класифікації чи на межі видів перебувають деякі форми *дитячого фольклору* (скоромовки, лічилки й подібні жанри), а також *замовляння, народні молитви* і т. п. У замовляннях і народних молитвах предмет фольклору завжди зводиться до певного типу *вербального тексту* (у пареміологічних формах також мінімум тексту), який до моменту запису запам'ятовували й усно передавали в межах окремого колективу. Природа пам'яті й усної передачі протягом тривалого часу спричинила те, що фольклорний текст, як правило, існував у кількох варіантах. Якщо цієї особливості немає, тоді й чинник наслідування – під сумнівом. У цьому випадку йдеться або про рідкісні тексти, або про індивідуальну творчість, яка є лише імітацією фольклорного тексту [Пропп 1976, с. 24].

Паралельно з фольклором, що сприймається в такий спосіб, розвивається фольклористика, яка як предмет вивчення залучає до наукового аналізу народну музику і танок (*етномузикологія, етнохореографія*). Водночас художній складник фольклору вивчає мистецтвознавство.

Слово та поведінка

Обмеження фольклору тільки вербальним або тільки музичним чи образотворчим компонентом суперечить такій його властивості, як синкретичність, у якій він часто виявляється і яку в науці вже давно зафіксовано. В. Пропп писав: «У росіян увесь віршований фольклор співається. Вивчати його поза зв'язком з музикою – значить розуміти тільки половину справи» [Пропп 1998, с. 176]. Зведення обрядового фольклору лише до його вербальної частини призводить до втрати основних елементів, важливих для розуміння повідомлення, заради якого він існує. Наприклад, якщо ми не знаємо, як виглядають колядники, коли здійснюють хід, і яким чином вони виконують обряд, ми не зрозуміємо змісту першого рядка сербської колядки «Ми йдемо, вість несемо» (за масками та антиповедінкою стає зрозумілим, що вість несуть з потойбічного світу). Відповідь на це питання дала семіотика, а пізніше – етнолінгвістика, уводячи ширшу дефініцію тексту – як повідомлення, яке можна передати за допомогою різноманітних знакових систем (як вербальних, так і стереотипних різновидів ритуальної поведінки й окремих предметів чи реалій навколишнього світу). Таким чином, синкретичність фольклору заснована на практиці передачі його повідомлень у різноманітних кодах – вербальному, акціональному, предметному, просторово-часовому [пор.: Толстой 1995, с. 27–77]. Аби ці коди були правильно сприйняті, потрібно розуміти, яким чином колектив, якому належить той чи інший фольклорний текст, сприймає навколишній світ, як він оцінює категорії часу та простору, як класифікує рослин і тварин, інтерпретує окремі форми, кольори й числа. Інакше кажучи, для розуміння обрядового тексту слід знати, як окрема громада моделює навколишній світ.

Іноді фольклорний текст реалізується в комбінації рухів і вербального вираження. Повідомлення про те, що

дехто намагається бути розумним, а насправді не є таким, у Сербії показують спеціальним жестом. Спочатку обома руками вказують на свою голову, яка вона велика, промовляючи: «Глава, ха!» («Голова, ха!») (*голова з вигляду розумна*), а потім пальцем торкаються до верхнього зуба й говорять: «А у глави, ни ха!» («А в голові ні ха!») (*але голова порожня, тобто людина нерозумна*).

Комплекс необрядового фольклору, до якого належать казки, наративні пісні, прислів'я, легко перекласти іншою мовою, а його «закриття» в національних кордонах перешкоджає його адекватному дослідженню. Прислів'я «Ворон ворону око не виклює» (сербською – «Врана врани очију не вади») знаходимо в багатьох мовах. На питання «Чиє воно?» можна відповісти так: «Того, чиєю мовою воно виголошується і в чиєму суспільстві використовується». Це означає, що прислів'я спільне для багатьох народів.

Значно продуктивніше вдається вивчати різновиди фольклору в межах широких культурних зон, де протягом тривалого часу існував контакт між різноманітними етносами, або наднаціональні форми, які утворюються за певними універсальними принципами народної художньої творчості [пор.: Пермяков 1979].

Новий фольклор

З поширенням писемності почали виникати й інші форми фольклору, що становлять нові способи комунікації за допомогою написаних стереотипних концептів і виразів, – від епітафій (які існують з античних часів) і таких різновидів, що з'явилися значно пізніше (некрологи та вишиті написи на кухонних рушниках), до сучасних графіті. Ці зміни засвідчили початок розпаду традиційної, народної, чи сільської, культури, яку заступила так звана масова культура.

Першим під удар забуття потрапив обрядовий фольклор, оскільки він базується на усталеному розумінні часу і простору та на незмінних принципах вибору його виконавців (за ознаками: чоловік / жінка, старий / молодий, заміжня / незаміжня тощо). Зміна оточення та сприйняття світу, нова динаміка життя призводять до скорочення деяких наративних форм фольклору (наприклад, чарівної казки) і дедалі більшого поширення анекдоту [пор.: Gašpariková 1986]. Замість міфологічних уявлень, заснованих на традиційних повір'ях, виникають «міські легенди», у яких немає такої чіткої наративної структури, як у традиційних формах фольклору. Замість ворожінь з'являється, наприклад, така форма фольклору, як викликання «халяви» для отримання позитивної оцінки на екзамені. Естетичний компонент нової фольклорної творчості виражений слабо або ж його зовсім немає. Завдання нового фольклору полягає в тому, аби без значних зусиль у пошуках відповідної символічної форми відтворити певний емоційний стан окремого індивіда чи прошарку суспільства.

Не дивно, що в такому випадку виникає потреба в новій фольклористиці та нових методах вивчення сучасного фольклору. Дещо раніше відбулися зміни в лінгвістиці, коли слід було перенести увагу з мови як заданої знакової системи чи мови «інституції», на мову реалізації, тобто в суспільному контексті. Дехто в цій вимозі вбачав кінець традиційної лінгвістики, яку повністю, як вони вважали, замінить соціолінгвістика.

Частина сучасних фольклористів, заявляючи про припинення існування традиційної усної народної творчості, повністю повернулася до аналізу деяких стереотипних різновидів символічної комунікації між людьми, шукаючи їх мотивацію в збережених ментальних концептах старого суспільства. Тим самим вони віддалилися і від більш ранньої

тези: предметом вивчення повинен бути стабільний і варіативний текст, розповсюджений у широкому просторі певного суспільства, яке за його допомогою формує своє традиційне колективне сприйняття світу, цінності людського життя, естетичні погляди. Процес варіативності, на якому базується фольклорний текст і завдяки якому можливі реконструкції його більш раннього стану, почав розвиватися по-іншому. Він уже не є змінною формою певних постійних сюжетних елементів – тепер це побудова аналогічних структур без необхідного повторення тих елементів значення, за якими його розпізнають. У пошуках методу дослідження нова фольклористика дедалі більше віддаляється від теорії літератури, лінгвістики, міфології та наближається до соціології. Широка перспектива «народу», «традиційної картини світу» зводиться до вузької – «людина як індивідуум у сучасному суспільстві». Саме тому такі дослідження містять прикметник «антропологічний»; за мету вони ставлять розгляд повсякденних культурних практик, вивчення поведінки малих груп, беручи до уваги соціальні параметри – стратифікацію колективу, встановлені вікові та гендерні ролі; орієнтуються переважно на сучасну міську культуру, де шукають ритуалізовані форми поведінки.

Не існує беззаперечних причин не вивчати нові форми культури та не розвивати методології таких досліджень. Заради чіткості розуміння, можемо вдатися до порівняння з мовою. Існує фонд мовлення певної «живої» мови, що складається з усіх лексем, зафіксованих до того, як мову починають вважати своєю. Глибші прошарки мови належать до історичної лексикології. Паралельно з мовою повсякденного спілкування побутує сленг. Чи можна припустити, що нам не потрібні словники народних і літературних мов, а потрібні тільки словники жаргону? Безперечно, ні. Однак не варто нехтувати той факт, що мова змінюється, а комунікації висо-

коосвічених людей і кримінальних угруповань у межах однієї мови неоднакові.

Постійна руйнація традиційної культури та зникнення чи видозміна різновидів фольклору не означають, що фольклористика філологічного або семіотичного напрямку втратить предмет свого дослідження. Навіть за умови зникнення суспільств, які пам'ятають і усно передають давні форми фольклору, фольклористика, заснована на них, і надалі існуватиме. Предметом філології є й мертві мови (наприклад, хетська, тохарська, санскрит, давньогрецька, латинь), що мають неабияке значення для вивчення граматичної системи індоєвропейських мов і світогляду давніх індоєвропейців. Зрештою, предметом археології, зокрема, є артефакти багатьох давно зниклих народів і культур.

У кожному разі слід налагодити діалог між прихильниками різних підходів до вивчення фольклору. Насамперед потрібно стати на захист фольклорної спадщини як важливого елементу національної ідентичності в той момент, коли її існуванню загрожує навала глобалізації.

ЛІТЕРАТУРА

Пермяков Г. Л. Пословицы и поговорки народов Востока. Систематизированное собрание изречений двохсот народов. – М., 1979.

Пропп В. Я. Фольклор и действительность. Избранные статьи. – М., 1976.

Пропп В. Я. Поэтика фольклора (собрание трудов В. Я. Проппа) / сост. А. Н. Мартыновой. – М.: Лабиринт, 1998.

Рукописи, которых не было. Подделки в области славянского фольклора. – М.: Ладомир, 2002.

Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. – М., 1995.

Јовановић. Необјављени рукопис Војислава Јовановића «Зборник (антологија) лажне народне поезије». Приредио Мирослав Пантић // Сло-

венски фолклор и фолклористика на размеђи два миленијума: зборник радова. – Београд, 2008. – Књ. 101. – С. 377–500.

Gašpariková V. Slovenská ľudová próza a jej súčasné vývinové tendencie. – Bratislava, 1986.

Переклад з російської М. Карацуби

Автор статті розглядає важливі і актуальні проблеми сучасної фолклористики як в Сербії, так і в країнах західно-славянського і східнослов'янського регіону. Об'єктом уваги послужили критичні видання, в яких проаналізовані фолклорні твори, предмет і методи дослідження в сучасній фолклористичній науці, специфічні особливості нового фолклору.

Ключевые слова: фолклор славян, жанри усного народного творчства, мовна фолклорна запис, традиційне усне народне творчство, новий фолклор.